

Социалната екология в съвременния свят

Маргарита Бонева

Social ecology in actual world: *The present work studies the problems of social ecology in actual world. The relations society - nature are object of social ecology and are very actual in all globalize world because of the big pollution with xenobiotics.*

Key words: *Social ecology, globalization, world, xenobiotic.*

ВЪВЕДЕНИЕ

В съвременния глобализиращ се свят социалната екология поставя за решаване редица проблеми, свързани с взаимодействието на обществото с околната среда.

Предмет на тази наука са принципите, отношенията, закономерностите, методите на оптимизация и хармонизация на това взаимодействие, законите на процесите на формиране и функциониране на *ноосферата* - системата общество-природа. В тази връзка *социалната екология* изучава отношението на човека и обществото към природата в съответствие с природните и социалните закони във вид на социално-икономически, морални, естетически и правови норми.

Тя е отделна социологическа наука, чийто предмет е специфичната връзка между човека и околната среда, отношението между природните и обществените фактори, промените в околната среда в границите на жизнената дейност на човека, дава знания, които позволяват човек да защитава и подобрява както естествената, така и обществената среда, създавайки комфортна, изкуствено обитавана среда, отговаряща на биологични, социални, медицински, естетически и други изисквания, чрез преодоляване на ограниченията на зоологическия егоизъм, пазарния индивидуализъм, порождащ хаос в системата "човек- околна среда".

Тази наука се занимава с големи, многомерни пространствени системи, при което всеки елемент на такава система има свои функционални особености, своя скорост и вектор на развитие, а цялата екосфера с преки и обратни връзки определя "общата съдба".

Безусловно най-важният *екологичен обект* е човекът. Ние сме биологични индивиди и като такива от една страна се нуждаем от благоприятна природна среда, а от друга като социални индивиди въздействаме върху околната среда.

ИЗЛОЖЕНИЕ

Обществото като цяло, отделни социални групи, фирма, компания и всеки друг субект, независимо от неговата отраслова принадлежност, от мащабите и характера на дейността, на организационно-правовите форми и други характеристики също може да се разглежда като екологичен обект.

"Човешкото измерение" на екологическата ситуация предполага широко използване на резултатите на социалните науки и в тази връзка е задължително приваждането на теоретическите изводи за опазването на природата в по- широк контекст, а именно "човек-природа-общество".

Социалните еколози считат, че за да се разберат съвременните екологични, икономически и политически проблеми трябва да се познават социалните им причини и да се решават със социални методи. С други думи почти всички екологични проблеми са и социални.

Главната задача на *социалната екология* е да посочи промените в социалните отношения, за да се разберат най-важните екологични промени.

Социалната екология е възникнала в резултат на образуване на социални структури, които тя започва да изучава. Тя се опитва да покаже как природата бавно по фази, се трансформира в общество, без да игнорира разликата между природа и общество от една страна и обяснява степента на взаимно проникване – от друга, защото природното и социалното непрекъснато проникват едно в друго, без да изгубват своята индивидуалност в този процес на взаимодействие. Опитвайки се да докаже по-бавното развитие на обществото от природното съобщество, *социалната екология* демонстрира процесите на диференциация в обществото и по този начин изучава тези точки на социалната еволюция, от които настъпва разрива, който постепенно превръща обществото в опозиция на природата и обяснява как тази опозиция се развива от началото на развитие на обществото до наши дни.

Обществото не може да съществува извън природата, защото:

- ◆ то възниква в резултат на развитие на природата (появата на човека);
- ◆ то взема от околната среда средства и ресурси, необходими за неговото развитие.

Темповете и развитието на *съвременното общество* се определят от спецификата на природната среда.

Човекът винаги е бил същество, способно да покори природата. Днес обаче е очевидно, че обществото не може да бъде независимо от природата, имайки пред вид, че то е изправено пред екологична катастрофа, която е резултат от хищническото и потребителско отношение към природата.

През 1992 г. ООН е приела концепция за устойчиво развитие, задължителна за всички държави и изхождаща от необходимостта да се осигури такова развитие на *обществото*, което да позволи да се запази света и да се обезпечи нормалното съществуване на човечеството.

През целия период на съществуването си човекът се стреми да промени природата в свой интерес, но заедно с творческата дейност за опазване и по-нататъшно обогатяване на околната среда, възникват конфликтни ситуации между развитието на новите технологии и опазването на околната среда.

Днес, в ситуация на обострени социални противоречия, човек се откъсва от природата и влиза в антагонистичен конфликт с нея.

В съвременния свят се създават условия за преодоляване на негативното въздействие на индустриализацията върху природата. Хората се стремят към оптимално използване на природните и техническите ресурси и към изкуствена естетизация на околната среда. Формират се ефективни методи за функциониране на системата “общество – природа”, при които се постигат полезни резултати, както за опазване на околната среда, така и за удовлетворяване на социалните интереси, като се изработва научно обоснована оптимална стратегия, позволяваща да се избира сред много варианти, между които такива, които способстват за постепенно развитие на природата като едно цяло. В съвременната социална и екологична ситуация особено значение има запазването на девствената природа, създаването на резервати, увеличаване на териториите на парковете и градините, усъвършенстване на архитектурата на рекреационните ландшафти, усъвършенстване на туризма като форма на почивка на хората, повишаване общото културно ниво на населението и културата на отношение към природата. Необходимо е обаче, създаване на научно - обосновани критерии за естетическа оценка на природата, на мерки за опазването ѝ, на система за екологично възпитание на всички поколения, на познаване на екологичните рискове.

В края на XX и началото на XXI в., промишлено-развитите страни с пазарна икономика се сблъскват с рязкото изостряне на екологичните проблеми, всъщност с *кризата на околната среда*. Най-важната причина за тази криза е антиекологичната дейност на производствените компании. От гледна точка на проблема “*частен*

бизнес-околна среда”, субектите на предприемаческата дейност изпълняват ролята на фактор или субект на *екологичния риск* по отношение на обществото като *екологичен обект*. Постепенно, по силата на задълбочаващото се разбиране на екологичните взаимовръзки в обществото, на същественото нарастване на управляващата роля на държавата в областта на опазване на околната среда, увеличаването на броя и разрушителната сила на технологичните катастрофи и редица други обстоятелства, започва да се сформира мнение, че частните компании и други управляващи са не само субекти, но и обекти на различните екологични рискове.

За икономиката като цяло и за отделните стопанисващи субекти, се появяват принципино нови *екологични рискове*, свързани с формирането и развитието в целия свят на техногенна околна среда или *техносфера*: на промишлени обекти, обекти на енергетиката, на икономическата инфраструктура, военни обекти и т.н. Започвайки от средата на ХХ в., *техносферата* се явява мощен екологичен фактор, влияещ негативно на обществото.

Замърсяванията и другите изменения на околната среда и нарушаването на екологичното равновесие в екосистемата са обусловени от “нормалната”, обичайна дейност на фирмите.

Става дума за техногенните катастрофи, аварии, инциденти в най-различни отрасли на промишлеността: химическата, нефтопреработвателната, енергетиката в т. ч. и атомната. Източник на повишена техногенна опасност стават и различните видове транспорт. Количеството и разрушителната сила на *техногенните катастрофи* и аварии в цял свят нарастват с изпреварващи темпове, което е проява на засилващата се неустойчивост на *техносферата*.

Екологичните рискове, обусловени от развитието на техносферата и засилването на нейната неустойчивост се наричат *технико-екологични рискове*. Според увеличаването на пространствената плътност на техносферата на планетата, особено в промишлено развитите страни, компаниите стават не само субекти, но и обекти на *технико-екологичните рискове*.

При нормална производствена дейност, много компании се оказват субект и обект на един и същ *технико-екологичен риск*. Типичен пример за такова “съвместяване” са химическите предприятия. При техногенните катастрофи и аварии, силата и радиуса на поражение могат да бъдат толкова значителни, че това да предизвика възникване на различни загуби на съседните предприятия, независимо от тяхната отраслова принадлежност.

Екологичните рискове в стопанската дейност се разделят на:

- ◆ *природо-екологичен риск* – обусловен от промените в околната природна среда;

- ◆ *технико-екологичен риск* – обусловен от появата и развитието на техносферата (околната техногенна среда). Тук се включват рискът на устойчивите техногенни въздействия (замърсяване и други изменения на околната среда в резултат на обичайни стопански дейности) и рискът за катастрофални техногенни въздействия (замърсяване и други изменения на околната среда в резултат на техногенни катастрофи, аварии, инциденти);

- ◆ *социално-екологичен риск* - обусловен от защитната реакция на държавата и обществото при изостряне на екологичните проблеми чрез формиране и развитие на еколого-социална среда;

- ◆ *еколого-нормативен риск* - обусловен от приемането на задължителни за стопанисващите субекти екологични норми и закони;

- ◆ *еколого-политически риск* – обусловен от екологичните акции на обществеността.

Влиянието на *технико-екологичния риск* върху “човешкия елемент” на производствено-икономическия потенциал на предприятието, може да се изрази в нанасяне на вреда върху здравето на сътрудниците на компанията в резултат на екологични катастрофи, аварии, инциденти в дадената компания, унищожаване на персонала на компанията в резултат на екологични катастрофи, станали в други фирми или в резултат на “системно” (безаварийно) замърсяване на околната среда от съседни такива.

За промишлените компании е типична ситуацията, когато на техните територии се натрупват отпадъци от производството, складира се химически реагенти без необходимите мерки за безопасност, има случаи на замърсяване на почвата с нефтопродукти, масла и пр.

Типични са ситуацияите, при които принадлежащата територия на компанията, се подлага на замърсяване по вина на други компании:

- ◆ замърсяване на територията в резултат на “редовно” изхвърляне на вредни вещества в атмосферата от други фирми (замърсяване с радионуклиди, замърсяване с токсични газове), а така също в резултат на техногенни катастрофи и аварии в съседни такива;

- ◆ замърсяване на територията в резултат на минала стопанска дейност на фирми, които са владеели земята или са се ползвали от нея до придобиване на права на собственост върху нея от дадената компания в резултат на специални закопавания, заравняния на токсични вещества от предишни собственици.

Примери на негативно влияние на *техносферата* върху екологичните условия на стопанската дейност са токсичните газове, токсичните метали, киселинните дъждове, фитохимичния смог, локалните изменения на климата в резултат на работата на съоръженията на хидротехническите обекти, промяна в режима на подпочвените води и т. н.

Компаниите и предприятията в края на ХХ и началото на ХХІ в., започват да функционира в принципно нови условия на *еколого–социалната околна среда*.

От ръководителите на компаниите се изисква добро познаване на екологичните проблеми, опит в екологичния мениджмънт, целенасочени усилия за изпълнение на екологичните въпроси и норми.

Вероятността за нарушаване на екологичните закони и норми поради небрежност, недостатъчна квалификация на ръководителите и специалистите, липсата на необходимите ресурси и на други вътрешни причини, може да се квалифицира като екологичен, или по – точно *еколого–нормативен риск* на компанията.

Много ръководители на компании отбелязват, че най–много сериозни рискове и проблеми при тях възникват не във връзка с изпълнението на текущите екологични закони и норми, а във връзка с проблемите на *еколого–социалната среда*. Става дума за неочаквани, труднопрогнозируеми изменения на екологичните закони и норми. Това затруднява дългосрочното планиране в компанията, пораждайки значителни допълнителни разходи във връзка например с реконструкции и този риск е прието да се нарича *риск за изменение на екологичното законодателство*.

Основната причина за *екологичната криза* е глобалното изчерпване на природните ресурси, съчетано със замърсяването на жизнената среда

Разрушаването на околната среда днес достигна застрашителни размери. Планетата е по пътя и може би на границата на глобален геноцид.

Природата все по–често се разглежда като ресурс и обект, който е експлоатиран и безмилостно ограбван. През последните двеста години силно са намалели десетки индиански, африкански и азиатски племена, а много от тях напълно са изчезнали. Земите им са разграбени и опустошени, превърнати в бунище, където мултинационалните компании днес изнасят токсичните си отпадъци

и замърсяващата си дейност.

Екологичният конфликт в съвременния свят е много сложен. Той е свързан с навлизането на технологиите сред хората и създаването на изкуствен свят, който няма аналог в природата.

Парниковите газове са основната причина за промените в климата. Учените са изчислили, че през следващото хилядолетие някои плодородни области, в това число и Балканският полуостров ще станат пустини, а други като Великобритания ще бъдат обхванати от нова ледникова епоха. В същото време много островни държави ще изчезнат, защото нивото на Световния океан ще се надигне с няколко сантиметра. Изследователите на бъдещето и напредете към устойчиво развитие от института в Уърлдуюч твърдят, че обликът на света през 2050 г. ще бъде много различен от досегашния заради демографския бум, който ще бъде най-голям в страни като Индия, Китай, Пакистан, Индонезия. За изхранване на нарасналото население на Земята ще бъдат изсечени още гори, в менюто на хората ще се увеличи делът на генетично изменената растителна и животинска храна, която дава по-големи добиви, ще намалее количеството на чистата питейна вода, морските и океанските биоресурси ще бъдат сериозно застрашени, ще се промени политическата карта на света.

В съвременната цивилизация има криза, която е свързана със специфичните особености на новото време – икономически и най-вече психологически. Наблюдаваните неблагоприятни изменения в околната среда са следствие от тях.

Пример за прахосани естествени ресурси са 200-те милиарда кутии, бутилки, пластмасови опаковки, хартиени чаши, изхвърляни всяка година в “развития” свят. Корпоративното производство се фокусира върху предмети “за еднократна употреба”, вместо върху качество и надежност. Продуктите са направени така, защото еднократното ползване осигурява по-големи печалби.

В резултат на *екологичната криза* биосферата ще става толкова крехка, че евентуалното ѝ разрушаване от нуждите на човешкото общество ще премахне органическите предпоставки за човешки живот.

В настоящия момент *екологичната криза* на нашата планета е реалност. Населението от всички страни на света е загрижено за глобалното замърсяване на околната среда. Не съществува по-важен проблем за човечеството от общопланетното подобряване на екологичната обстановка за повишаване на борбата със замърсяването, намаляване и в крайна сметка пълна ликвидация на източниците на разнообразните замърсявания и вредни агенти.

Днешното общество толерира създаването на нови технологии и изобретения и целенасочено руши природата, за да се движи напред. Хората стремглаво се стремят да изменят света около себе си и изчерпват ресурсите му, за да придобият все повече и повече материални блага и по този начин да задоволят психологическият механизъм на подхранване на илюзиите на Аз – а. Човекът на ХХI век е сложен конгломерат от политически, икономически, психологически и социални несъвършенства. За съжаление налице е начин на мислене, при който се унищожават природата, разсипват се ресурсите ѝ, хората живеят за себе си, робуват на децата си, домашните си любимци, професиите си...

Индустриалният, урбанизиран човек със своя експлоататорски менталитет и със своята мания за потребление е на път да унищожи всичко натурално, съществувало преди него милиарди години, без да си дава сметка, че това може да е причина за неговото самоунищожение – и биологическо и морално. В продължение на столетия той се е отделял от своята естествена среда, докато в един момент природата се е превърнала за него в един външен, безотносителен към живота му свят, който експлоатира в името на своите нужди. Индустриалната епоха бележи върхът на това отделяне, превърнало се в същото време в падение.

Сушите и наводненията, парниковият ефект, земетресенията са всъщност бунта на природата, срещу опитите тя да бъде тотално култивирана.

В началото на XXI в. във взаимоотношенията между обществото и природата настъпва качествен скок, при който, в резултат на рязкото увеличение на числеността на населението, на интензивната индустриализация и урбанизация на нашата планета и селскостопански замърсявания, започва повсеместно да се превишава способността на екологическите системи към самоочистване и регенерация. Вследствие на това се нарушава естественият кръговрат на веществата в *биосферата*, застрашава се здравето на настоящото и на бъдещото поколение.

Екологичната криза днес е без прецедент.

В руслото на психоаналитичната теория може да се каже, че е замърсена човешката психика, човешкият светоглед и *човекът* не може да се справи с този проблем и затова го мултиплицира към околната среда.

Установена е връзка между промишленото и радиационното замърсяване и увеличението на злокачествените заболявания. Има връзка между стреса, омразата, завистта и физическото здраве. Духовно замърсеният човек не може да кореспондира с природата хармонично, така както не може да кореспондира хармонично със собственото си тяло.

Екологичният проблем на съвременния свят е не само остър, но и многостранен. Той се проявява практически във всички отрасли на материалното производство, особено в селското стопанство, химичната промишленост, черната и цветна металургия, атомната енергетика и има отношение към всички региони на планетата.

Екологичната криза може да бъде разрешена само ако настъпят съответни промени по посока на поддържане на хармонията между обществото и природата в глобален план и между социалното и биологичното в индивидуален.

Съдбоносен проблем на цялата цивилизация днес е заплахата за световния мир. Воденето на война със съвременни ядрени средства би довело до унищожение на жизнената среда, което означава на практика *екологична катастрофа*.

Именно потенциалната екологическа гибел на Земята прави ядрената война абсурд. Осигуряването на световния мир, като върховна жизненоважна човешка потребност, предполага решаване на редица проблеми :

- ◆ *екологичен проблем* – реално следствие от взаимодействието между обществения характер на това взаимодействие, обект на научен анализ и изследване, индикатор на неблагоприятната днес взаимозависимост между материалната производствена дейност и потребност;

- ◆ *енергиен проблем* – необходимост от мощен енергиен поток за по-нататъшното развитие на цивилизацията;

- ◆ *демографско развитие и прехрана на човечеството* – релация, водеща преди всичко до екстензивно биотехнологическо развитие на селското стопанство;

- ◆ *усвояване богатствата на световния океан*.

Опазването на природата може да се реализира само с участието на населението на целия свят, защото Земята е една и последиците от *екологична катастрофа* няма да се ограничат в рамките само на един регион. Унищожаването на тропическите гори например, ще повиши съдържанието на въглероден диоксид (CO₂) в цялата атмосфера, а киселинните дъждове не знаят национални граници. Замърсяването на световния океан също ще се отрази на съдбата на целия свят. В тази връзка, ако много развитите страни хищнически се отнасят към Изтока, то след известно време неизбежно ще разберат, че не трябва да се строи собственото благополучие за сметка на други страни, защото отмъщението на природата ще бъде неизбежно.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

От решаването на екологичните проблеми зависи бъдещето на цялата планета.

В този контекст в съвременния свят може да се говори за следните приоритети:

Основен приоритет: Развитие към устойчивост (towards sustainability), *който включва:*

- ◆ възможно пълна интеграция на екологичната проблематика във всички секторни политики, стратегии и програми;
- ◆ тотална екологизация на стопанските сектори, нормативно закрепена чрез законодателството, съответстващо на европейските норми, стандарти и процедури;
- ◆ последователно въвеждане като водещ принцип на принципа на споделената отговорност (shared responsibility principle);
- ◆ мерки за преоформяне на социалното и икономическото поведение;
- ◆ преориентация на управленската дейност към хоризонтални мерки в процеса на екологизацията.

Средносрочни приоритети:

- ◆ намаляване и смекчаване на негативните ефекти на дифузни, трудни за контрол и управление източници на замърсяване и други импакти в стопанските сектори като транспорт, селско стопанство, туризъм, енергетика и специфични промишлени браншове;

- ◆ ускорено развитие на нормативните промени (допустими норми, екологични стандарти и оценъчни процедури), особено в областта на защита на потребителя от продукти и стоки с нежелани ефекти върху човешкото здраве и околната среда.

Краткосрочни приоритети:

- ◆ дейности за ускорено изграждане на публичната екологична инфраструктура, вкл. водоснабдителни и канализационни системи, станции за пречистване на комунални отпадъчни води, депа, станции и заводи за преработка на твърди битови и промишлени отпадъци;

- ◆ дейности за намаляване и отстраняване на непосредствени екологични рискове за човешкото здраве;

- ◆ дейности за ликвидиране на минали екологични щети, в т. ч. от ядрени производства, депа за опасни промишлени отпадъци (вкл. от уранодобив), замърсени терени в земеделския поземлен фонд и др.;

- ◆ развитие на инструментариума на екологичната политика и управлението на околната среда чрез интернализация на разходите за опазване на околната среда в цената на всяка стока и услуга;

- ◆ развитие и обогатяване на икономическите регулатори за екологичното поведение на лицата при балансиране на наказателните със стимулиращите и облекчаващите мерки;

- ◆ разнообразяване на източниците на постъпления към бюджета и целевите фондове за опазване на околната среда, на природните ресурси и на човешкото здраве;

- ◆ ускорено развитие и ефективно приложение на въведеното в действие хармонизирано законодателство, особено в частта на подзаконовите актове и екологичното нормиране;

- ◆ развитие и укрепване на институциите и ефективна стопанска реформа, в т. ч. в сектора за опазване на околната среда, здравето и природните ресурси;

- ◆ ускорено специализирано обучение на управленски и изпълнителски кадри;

- ♦ защита на потребителите от екологични и здравни рискове, генерирани при производството и потреблението на стоки и услуги;
- ♦ въвеждането на схеми за екологично етикетиране (environment labeling).

ЛИТЕРАТУРА

- [1] Арустамова, Э. А. Безопасность жизнедеятельности, М., 2000.
- [2] Болондин, Р. К., Бондарев Л. Г. Природа и цивилизация, М., 1989.
- [3] Boneva M. 2 nd Congres of ecologist of the Republic of Macedonia with International participation, Republic of Macedonia, Ohrid, Proceeding, 2004, p. 343 – 347.
- [4] Быков, Г. А., Мхитарян Н.М. Экотехнологии и ресурсосбережение, №2, с.42 –48., 2001.
- [5] Василенько, В. Н. Экологические конфликты общества как предмет социологии и социальной экологии, М., 1998.
- [6] Вернандский, В. И. Биосфера и ноосфера, М., 1989.
- [7] Винокурова, Н. Ф., Трушин В. В. Глобальная экология, 1998.
- [8] Каменов, Д., В. Грозев, Д. Бъчварова, А. Дойчинов Екология и сигурност, Ун. изд. "К. Преславски", Ш., 2007.
- [9] Комаров, В. Д. Социальная экология. Философические аспекты, Л., 1990.
- [10] Лосев, А. В., Провадкин Г. Г. Социальная экология. М., 1998.
- [11] Малофеев, В. И. Социальная экология. М., 2003.
- [12] Маркович, Д. Ж., Левин А. С. Введение в социальную экологию. М., 1999.
- [13] Медведев, В. И. Экологическое сознание. М., 2003.
- [14] Ситаров, В. А. Социальная экология. М., 2000.
- [15] Урсул, А. Д. Путь в ноосферу. М., 1996.
- [16] Шишков, Ю. А. Глобальные экологические проблемы. М., 1991.

За контакти:

Доц. дик.н. Маргарита Кирова Бонева, Шуменски университет, 0899901914, e-mail: boneva@shu-bg.net

Докладът е рецензиран.